

CZEŻOWSKI TADEUSZ HIPOLIT – logik, filozof, ur. 26 VII 1889 w Wiedniu, zm. 26 II 1981 w Toruniu.

Rozpoczął w 1907 studia z matematyki, fizyki i filozofii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Znaczny wpływ na jego życie wywarł K. Twardowski. Pod jego kierunkiem napisał pracę doktorską z logiki *Teoria klas*, którą obronił w 1914. Podczas I wojny światowej pełnił funkcje administracyjne na uniwersytecie we Lwowie. W 1918 był radcą, a później dyrektorem Departamentu Nauki i Szkół Wyższych w Ministerstwie Wyznań i Oświecenia Publicznego (zajmował się zwł. sprawami związanymi z organizacją uniwersytetów: warszawskiego, wileńskiego i poznańskiego). Habilitował się w 1920 na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie na podstawie rozprawy *Zmienne i funkcje*. W 1923 otrzymał nominację na stanowisko prof. nadzwyczajnego w Katedrze Filozofii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, w 1936 tytuł prof. zwyczajnego. W 1933 na tym uniwersytecie pełnił funkcję prorektora, w latach 1935–1937 dziekana, a w roku akademickim 1937–1938 prodziekana Wydziału Humanistycznego.

Był założycielem w 1927 Wileńskiego Tow. Filozoficznego i organizatorem Krajowego Zjazdu Filozofów w 1937. Wojnę przeżył w Wilnie, zajmując się tajnym nauczaniem. Po zakończeniu II wojny światowej był repatriowany z profesorami Uniwersytetu Stefana Batorego do Torunia, gdzie został kierownikiem I Katedry Filozofii UMK, przemianowanej w 1951 na Katedrę Logiki, którą kierował do przejścia na emeryturę w 1960. W 1946 założył Toruńskie Tow. Filozoficzne, którego prezesem był do końca życia. W latach 1948–1980 był redaktorem naczelnym kwartalnika „Ruch Filozoficzny”. W 1979 otrzymał doktorat h.c. UMK.

Zainteresowania naukowe Cz. obejmują logikę, metodologię, historię logiki i filozofii, epistemologię, ontologię oraz filozofię praktyczną.

Główne dzieła Cz.: *Propedeutyka filozofii* (Lw 1938; uzupełnione wyd. pt. *Główne zasady nauk filozoficznych*, Wr 1946², 1959³); *O naukach humanistycznych* (To 1946); *O uniwersytecie i studiach uniwersyteckich* (To 1946); *O metafizyce, jej kierunkach i zagadnieniach* (To 1948, Kęty 2004²); *Logika. Podręcznik dla studiujących nauki filozoficzne* (Wwa 1949, 1968²); *Odczyty filozoficzne* (To 1958, 1969²); *Filozofia na rozdrożu. Analizy*

metodologiczne (Wwa 1965, To 2009²); *Pisma z etyki i teorii wartości* (Wr 1989).

Większość dociekań naukowych Cz. opublikował w artykułach (3 ostatnie z wymienionych prac to zbiory artykułów), głównie w „Ruchu Filozoficznym”.

METODOLOGIA I SEMIOTYKA. Wiele artykułów Cz. (jak i jego podręcznik *Logika*) poświęconych jest problematyce semiotycznej, logicznej i metodologicznej. Pierwszej dotyczy analiza m.in. nazw okazjonalnych, w której Cz. odwołał się do podobieństwa nazw okazjonalnych do terminów jednostkowych, oznaczających przedmiot indywidualny, określony przez stosunek do jakiegoś innego indywiduum (np. „najwyższa góra świata”). Dla nazw okazjonalnych drugim członem relacji jest indywidualne zdanie, które się wypowiada, posługując się nazwą indywidualną. W analizie pojęcia znaczenia Cz. wyróżnił 3 typy teorii znaczenia: psychologiczny (znaczenie jako treść myśli), behawiorystyczny (znaczenie jako dyspozycja do pewnego zachowania) i semantyczny (znaczenie jako własność desygnatu). Zaproponował logiczną (znaczenie określone za pomocą środków czysto logicznych) koncepcję znaczenia (typ koncepcji semantycznej) jako konotacji terminu, tzn. iloczynu logicznego terminów nadrzędnych względem danego terminu. Każdy z terminów nadrzędnych względem danego terminu jest sumą logiczną tego terminu i odpowiedniego terminu nadrzędnego. Sumę logiczną terminów podrzędnych względem danego terminu nazwał Cz. denotacją i wykazał, że termin może być określany zarówno przez swoją konotację (treść), jak i przez denotację (zakres). Spełniają one prawo odwrotności zakresu i treści.

W zakresie metodologii wkład Cz. dotyczy przede wszystkim opracowania metody opisu analitycznego i definicji analitycznych. Podstawową metodą badań naukowych, zalecaną przez Cz., jest opis analityczny, który polega na ogólnym i apodyktycznym opisie przedmiotów danej klasy, opartym na intuicyjnym poznaniu jednego lub wielu jej elementów. Ogólność opisu ma być zagwarantowana przez naturę aktu poznawczego, w którym następuje wyodrębnienie cech gatunkowych lub własności typu przedmiotu opisywanego. Apodyktyczność gwarantować ma definicyjny charakter tego aktu, a priori wykluczający niezgodność opisu z

Czeżowski EFP — © Copyright by Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2

faktami. Metoda ta ma być możliwa do zastosowania zarówno w naukach przyrodniczych, jak i w humanistycznych (naukach opierających się na danych doświadczenia). Cz. wskazywał, że termin „doświadczenie” należy rozumieć szerzej niż pozytywiści, gdyż winien on obejmować także poznanie intuicyjne, które bezpośrednio i całościowo obejmuje przedmiot jako indywiduum. Odmianami doświadczenia intuicyjnego są m.in. doświadczenie przyrodnicze, etyczne i estetyczne. Cz. wskazywał, że twierdzenia wszystkich nauk są do siebie podobne w tym, że nie są prawdziwe, a jedynie prawdopodobne, ponieważ domagają się potwierdzenia przez dalsze doświadczenia. Pełna weryfikacja twierdzeń nie jest jednak możliwa. Ze względów praktycznych traktujemy zdania o wysokim stopniu prawdopodobieństwa jako „praktycznie prawdziwe”. Ze względu na możliwość falsyfikacji zdań empirycznych, również twierdzenia i hipotezy naukowe mogą zostać odrzucone. Nie istnieją żadne zdania naukowe, które są twierdzeniami ostatecznymi i nieodwołalnymi. Każda teoria naukowa jest interpretacją stosownej teorii logicznej: wyznacza strukturę teorii, określa schematy zdań i związki inferencyjne między zdaniami. Cz. badał strukturę i specyfikę nauk humanistycznych, ukazując różnice z naukami przyrodniczymi. Nauki humanistyczne są wartościujące, dążą do zrozumienia. Miejsce klasyfikacji zajmuje w nich typologia, a wyjaśnianie nie dąży – jak w naukach przyrodniczych – do ukazania obiektywnego związku przyczynowego, ale odbywa się przez sięgnięcie do głębszej warstwy przedmiotu psychofizycznego.

Cz. pojmował filozofię jako dyscyplinę naukową, której podstawową cechą jest krytycyzm. Za jej naukowym charakterem przemawiają zarówno struktura logiczna teorii oraz metody naukowe (opis analityczny), jak i powiązanie z doświadczeniem oraz intersubiektywna sprawdzalność twierdzeń. Celem filozofii jest formułowanie najogólniejszych zasad rzeczywistości poznawalnej, jednak nie można zdecydowanie opowiedzieć się za żadnym stanowiskiem filozoficznym.

LOGIKA. Cz. rozwinął klasyfikację rozumowań prostych J. Łukasiewicza (takich, które mają tylko jedno przejście od przesłanek do wniosku). W klasyfikacji tej oparł się na trzech parach relacji: przesłanka – wniosek (kierunek wnioskowania); racja – następstwo (kierunek wynikania logicznego); punkt wyjścia rozumowania – punkt dojścia. W ten sposób otrzymujemy 3

podziały rozumowań: dedukcyjne – redukcyjne (kierunek wnioskowania zgodny (lub nie) z kierunkiem wynikania); progresywne – regresywne (kierunek wynikania zgodny (lub nie) z kierunkiem od punktu wyjścia do punktu dojścia); odkrywcze – uzasadniające (kierunek wnioskowania zgodny (lub nie) z kierunkiem od punktu wyjścia do punktu dojścia). Krzyżując te 3 podziały, można otrzymać 8 możliwości, z których po eliminacji opcji faktycznie niewystępujących, pozostają 4 rodzaje rozumowań: wnioskowanie (rozumowanie dedukcyjne, odkrywcze, progresywne); dowodzenie (dedukcyjne, uzasadniające, regresywne); wyjaśnianie (redukcyjne, odkrywcze i regresywne); sprawdzanie (redukcyjne, uzasadniające, progresywne).

Cz. opracował logiczną teorię stopnia prawdopodobieństwa oraz teorię rozumowań probabilistycznych (szczególnie rozumowań indukcyjnych) i rozumowań przez analogię (sprowadzanych do indukcji prostej i sylogizmu kategorycznego). Rozwinął teorię zdań kategorycznych dla zdań z zanegowanym podmiotem oraz przedstawił (nawiązując do F. Brentana redukcji zdań kategorycznych do zdań egzystencjalnych) system aksjomatyczny sylogistyki, jako teorii funkcji propozycjonalnych jednej zmiennej z kwantyfikatorami. W swoim podręczniku logiki zawarł m.in. próbę zastosowania logiki wielowartościowej do analizy pojęć szeregujących.

HISTORIA LOGIKI I FILOZOFII. Badania Cz. w zakresie historii filozofii i historii logiki dotyczą wielu zagadnień. Na podkreślenie zasługuje ostatni rozdz. *Logiki* pt. *Zarys rozwoju logiki*. W wielu artykułach na temat teorii zdań kategorycznych Cz. połączył analizy historyczne z twórczym rozwinięciem (np. w pracach dotyczących rozwinięcia sylogistyki czy w artykule *Arystotelesa teoria zdań modalnych*, PF 39 (1936), 232–241).

Cz. opublikował kilka prac poświęconych historii logiki w Polsce, np. dzieje logiki w pracach KEN (*Kilka danych o dziejach logiki w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, MF 2 (1952) nr 3, 213–227) oraz opracowania historii filozofii pol. w dwudziestoleciu międzywojennym (*Filozofia polska w dwudziestoleciu międzywojennym. (Zarys rozwoju)*, SF 17 (1973) nr 2, 61–69). Na uwagę zasługuje praca o tzw. najwyższych zasadach myślenia (*Uwagi historyczne o tzw. najwyższych prawach myślenia*, w: *Odczyty filozoficzne*, To 1969², 218–228), w której Cz. wskazał, że traktowanie praw tożsamości, niesprzeczności, wyłączonego środka i racji dostatecznej jako „najwyższych

praw myślenia” rozpoczął G. W. Leibniz. W artykule *Arystoteles, Galileusz, Bacon* (w: tamże, 143–153) Cz. poddał krytyce założenia metodologiczne Arystotelesa (przekonanie o apodyktycznej oczywistości głównych założeń teorii) oraz F. Bacona (koncepcję indukcji).

EPISTEMOLOGIA. Cz. odróżniał epistemologię (teorię poznania) od psychologii wiedzy – teorii czynności poznawczych. W psychologii deskryptywnej był kontynuatorem myśli Twardowskiego (a więc pośrednio Brentana). Wyróżniał przedstawienia (zjawiska psychiczne, które pomagają w uobecnianiu sobie w świadomości przedmiotu poznawanego) i przekonania (w których dokonuje się uznanie istnienia przedmiotu przedstawianego). W każdym z nich wyodrębnił elementy składowe (przedmiot, jakość, wartość, treść, podstawę, motyw przekonania). Dokonał klasyfikacji przedstawień. W teorii wiedzy (epistemologii) głosił, że choć jest ona dyscypliną filozoficzną, nie ma swoistych metod, ale korzysta z wyników nauk szczegółowych. Uważał za błędne domaganie się wypracowania w epistemologii swoistych metod badawczych (jak fizyka korzysta z wyników innych nauk, np. metod wypracowanych w logice, tak i epistemologia winna odwoływać się do wyników nauk szczegółowych).

Cz. zajmował stanowisko w podstawowych kwestiach epistemologicznych. W sporze o naturę percepcji opowiadał się za intuicjonizmem (traktującym relację przedmiot – podmiot jako intencjonalną), poddając krytyce stanowiska reprezentacjonistyczne (fizykalizm, realizm krytyczny i agnostycyzm). Podkreślał, że zjawiska fizjologiczne nie pełnią funkcji przyczyny spostrzegania, ale co najwyżej są warunkiem nastawienia się podmiotu na spostrzeganie przedmiotu (mają charakter psychiczny).

W sporze o genezę poznania Cz. opowiedział się za empiryzmem genetycznym: wiedza pojęciowa (której przedmiotowymi odpowiednikami są przedmioty abstrakcyjne) jest rezultatem abstrahowania dokonanego na wyobrażeniach spostrzegawczych. W sporze na temat ostatecznych przesłanek wiedzy o świecie Cz. opowiedział się za empiryzmem metodologicznym, głoszącym, że ostateczne przesłanki wiedzy nie są niewzruszone – są nimi jednostkowe zdania o faktach.

ONTOLOGIA (METAFIZYKA). Z problematyką epistemologiczną wiązą się zainteresowania Cz. ontologią. Metafizyka – wg niego – może być uprawiana

na 3 sposoby: aksjomatyczny (metafizyka o charakterze dedukcyjnym jako interpretacja sformalizowanych systemów logicznych), intuicjonistyczny (posługujący się rozszerzonym rozumieniem doświadczenia) i indukcyjny (budowanie metafizyki może się odbywać jedynie drogą ekstrapolacji wiedzy o świecie, dostępnej w doświadczeniu empirycznym). Cz. opowiadał się za ostatnim. Twierdzenia tak rozumianej metafizyki mają być uogólnieniami wiedzy empirycznej, ale różnią się od twierdzeń nauk szczegółowych tym, że wykraczają poza granice doświadczenia (i są przez to nieweryfikowalne). W ten sposób żadna z teorii metafizycznych nie może być traktowana jako lepsza.

Doniosłe poznawczo są badania Cz. dotyczące pojęcia indywiduacji oraz istnienia. Co do rozumienia indywiduum (trwającego w czasie), Cz. wychodząc od klasycznej definicji identyczności jako *identitas indiscernibilium*, wskazał na ograniczenie zakresu własności branych pod uwagę. Jednocześnie, aby stosować to kryterium do obiektów trwających w czasie, trzeba je rozszerzyć na jeden z trzech sposobów: 1) utrzymać definicję identyczności, modyfikując pojęcie indywiduum (np. jako zbioru składających się na indywiduum „indywiduów momentalnych”); 2) zachować tradycyjne rozumienie przedmiotu indywidualnego, uogólniając pojęcie identyczności (np. Arystotelesowskie odróżnienie cech istotnych i przypadkowych – indywiduum pozostaje tym samym, dokąd ma cechy dla siebie istotne); 3) zmienić znaczenie terminu „cecha czasowa” (indywiduum jest sumą mereologiczną swoich części czasowych).

FILOZOFIA PRAKTYCZNA. Zainteresowania badawcze Cz. obejmowały także filozofię praktyczną. Etyka – jego zdaniem – jest nauką empiryczną (nie różni się od innych nauk), a źródło jej twierdzeń stanowi doświadczenie aksjologiczne. Na jego podstawie można budować teorię etyczną na 2 sposoby. Pierwszy to teorie hipotetyczno-dedukcyjne, w których obowiązek moralny charakteryzowany jest za pomocą praw mających charakter aksjomatów. Drugi (za którym optował Cz.) zaczyna od opartych na doświadczeniu aksjologicznym, aksjologicznych zdań jednostkowych (zw. ocenami elementarnymi), które w wyniku uogólnienia przyjmują postać praw aksjologicznych, formułujących kryteria oceny (empiryczne właściwości przedmiotów podlegających jednakowej ocenie). Kryteriów nie powinno się utożsamiać z wartościami, które są sposobami bycia (opisywane za pomocą

zdań modalnych). Przedmioty spełniające kryterium wartości pozytywnych to dobra. Cz. sformułował swoistą „logikę norm”, dotyczącą reguł preferowania jednych norm (umożliwiająca usuwanie konfliktów między normami). Podstawą tej logiki są elementarne intuicje moralne.

Cz. nie zaproponował systemu etycznego, optował jednak za odmianą etyki niezależnej, opartej na zasadzie egalitaryzmu, w której obowiązywałby postulat lepszego traktowania cudzych niż własnych uprawnień. Podejmował szczegółowe zagadnienia etyczne, np. problem sensu życia. Przeciwny był ujęciu hedonistycznemu, wskazując na inne, nieantagonistyczne względem siebie rozumienia sensu życia, jako: rozumne zmierzanie do celów uznanych za wartościowe; działanie społeczne, mierzone wartością wytworów pozostawionych innym; akt filozoficzny, odwołujący się do sensu świata jako całości. Cz. zajmował się również problematyką dydaktyczno-pedagogiczną.

Księga pamiątkowa ku czci prof. Tadeusza Cz., To 1980; N. Łubnicki, *Próba systematycznego ujęcia twórczości i działalności naukowej prof. dra Tadeusza Cz.*, SF 24 (1980) nr 3, 45–57; J. J. Jadacki, *Semiotyka Tadeusza Cz.*, RuF 51 (1994) nr 3–4, 249–260; *Filozofia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika (1945–1995)*, To 1995; R. Jadczyk, *Tadeusz Cz.*, w tenże, *Mistrz i jego uczniowie*, Wwa 1997, 125–136; A. Wachowiak, *Koncepcja oceny etycznej Tadeusza Cz.*, TPF 1 (1997), 133–152; R. Jadczyk, *Uwagi o działalności dydaktycznej Tadeusza Cz.*, EdF 26 (1998), 329–342; R. Palacz, *Tadeusz Cz. i Jan Łukasiewicz, czyli szkoła lwowsko-warszawska w działaniu*, w: tenże, *Klasyki filozofii polskiej*, Wwa 1999, 373–385; M. Nowicki, *Tadeusz Cz.*, w: *Polska filozofia powojenna*, Wwa 2001, I 242–262; D. Łukasiewicz, *Filozofia Tadeusza Cz.*, Bd 2002; *Tadeusz Cz. (1889–1981). Dziedzictwo idei: logika – filozofia – etyka*, To 2002; *Aktualność filozofii Tadeusza Cz. Teksty zebrane w 120. rocznicę urodzin*, RuF 66 (2009) nr 4, 639–826.

Marek Lechniak